

УДК 94(497.1)“1941“(049.3)
DOI: [https://doi.org/10.22182/
pr.6822021.19](https://doi.org/10.22182/pr.6822021.19)
Приказ

Дубравка Стајић
Виши научни сарадник на
Институту за политичке студије
у пензији

МИЛОШ ЖИКИЋ: АПРИЛСКИ РАТ У МОРАВСКОЈ БАНОВИНИ: ПЕТА АРМИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ У РАТУ 1941.



Милош Жикић: *Априлски рат у Моравској бановини: Пета армија Југословенске војске у рату 1941.* Београд: Институт за савремену историју, 2020. 343 стр.

Други светски рат на територији Краљевине Југославије (од 6. априла 1941. до 15. маја 1945) детаљно је историографски истражен и проучен. Но сам његов почетак, кратки Априлски рат који је трајао свега 11 дана (од напада удружених Сила Осовине 6. априла до капитулације 17. априла) забележен је као кратка и историјски неважна ратна епизода, у поређењу са епохалним променама које је донео Други светски рат у Југославији, Европи и свету.

Млади сарадник Института за савремену историју, Милош Жикић, определио се да управо осветли, са становишта свих доступних извора – нових научних сазнања, Априлски рат на његовом главном бојишту, а то је теорија Моравске бановине, односно данашње уже Републике Србије без Војводине. Обимна монографија садржи предговор и увод (стр. 7–14) и поглавља: 1) Ратне припреме Краљевине Југославије (стр. 29–64); 2) Ратни планови, мобилизација, концентрација и стратегијски развој југословенске и немачке војске (стр. 65–124); 3) „Немачки напад и отпори“ (стр. 125–158) са потпоглављем хронолошки датих догађаја 6, 7. и 8. Априла; 4) „Пад Ниша, пресецање Пете армије на делове и формирање фронта у Шумадији“ обухвата период од 9–11. априла (стр. 159–208) са потпоглављем Девети април, Десети април, Једанаести ап-

рил; 5) „Завршне операције Пете армије“ (стр. 209–231) са потпоглављем Дванаести април и Тринаести април; 6) „Последњи дани југословенске Пете армије 14. и 15. април“ (стр. 232–244); 7) „Склапање примирја и капитулација југословенске војске“ (стр. 245–252). На крају монографије налазе се Закључак, прилози, документа, фотоприлози – слабо познати или непознати широј јавности, извори и литература, регистар личних имена, белешка о аутору (стр. 253–343).

Аутор се методолошки определио за хронолошку анализу и праћење војних операција. То је био једини методолошки циљани и успешни приступ, којим су временски повезани деловање разуђених јединица у саставу Пете армије, почев од дивизија па до мањих издвојених јединица.

Милош Жикић на почетку књиге истиче неразвијеност привреде Краљевине СХС/Југославије уз постојеће регионалне неједнакости. Индустрија је стварала 20% националног бруто–производа, пољопривреда више од 70%. Тешка индустрија, као базична за производњу оружја и муниције, није била довољно развијена, па је држава морала да купује сирово гвожђе и друге неопходне сировине. Од 3. октобра 1929. уследила је административно–политичка подела, у складу са идејом интегралног југословенства, па је држава добила назив Југославија, а управ-

на подела заснивала се на девет бановина, као највећих територијалних јединица. Заосталост у структури привреде одржавала се и на одржаном буџету, између осталог тако што није било довољно новца за наоружавање војске, нарочито масивним оружјима попут тенкова, авиона, бродова. После Првог светског рата извесна средства добијена су по основу ратних репарација, што је било недовољно. Држава је узела неколико кредита од Француске, као ратне и политичке савезнице и куповала је лако наоружање од најбољег Европског произвођача – чешке Шкоде (пушке, митраљези). Почетком тридесетих година, упоредо су већом присутношћу француског и енглеског капитала у југословенској индустрији, посебно рударству, ове две силе губе интересовање за трговину оружјем са Југославијом. Како истиче аутор Жикић, промена односа снага у Европи донела је новог купца – Немачка, са јачањем своје привреде и датим плановима, имала је велику потребу за сировинама, посебно гвожђем, багром и другим рудама, којима је располагала Југославија. Немци су заузели значајно место на тржишту сировина, али и оружја, посебно са доласком на место председника владе др Милана Стојадиновића 1936. године, економисте и пословног човека који је био веома германофилски оријентисан. Југославија је од 1937. свим

расположивим средствима на- бављала оружје, што се у пракси показало као реално и потребно са становишта безбедности: окупација Француске јуна 1940. представљала је велики војно – политички и психолошки удар за југословенску јавност, а посебно за војне кругове.

Истовремено су порасле територијалне ревандикације код суседа, пре свега Бугара. Новембра 1940. Мађарска и Румунија су приступиле Трајном пакту. Крунски савет и Влада Краљевине Југославије (са изузетком два министра) донели су 20. марта 1941. одлуку о приступању Трајном пакту. У Бечу, у дворцу *Belvedere* 25. марта 1941. Југославија је потписала трајни пакт. Тада су наступили догађаји историјски документовани и објашњени пуч од 27. марта и масовне демонстрације становништва у многим већим градовима у земљи. У међувремену су утврђиване границе, војни обвезници позивани су на честе војне вежбе, нарочито 1939/1940. године. Рат је југословенска армија дочекала као примарно пешадијска, са изразито слабом моторизацијом. Мобилизацијом би се ангажовало преко 200.000 обвезника (официра, подофицира, војника, помоћног особља) који су кадровском расподелом морали да заштите 3.000 км сувоземне територије и 1.200 км поморске обале. Мере одбране од не-

пријатеља разрађиване су више пута у Министарству војске и морнарице (МВ и М).

Међу тим мерама важну улогу су имала запречавања, односно коришћење природних терена и изградња препрека за успоравање напредовања непријатеља. Са становишта тактичког деловања Пете армије најважнији је био нишавски правац, односно правац Цариброд – Пирот – Ниш. Бугарска је перципирана од стране војног руководства као главни непријатељ, па су сви правци проходни за мотомеханизоване јединице предложени за затварање противоклопним препрекама. Аутор наводи још један вид коришћења природних услова: „Један од видова запречавања на овом правцу представљало је плављење извесних просторија. На ту могућност у свом извештају указује комисија предвођена генералом Тонићем, узимајући у обзир чињеницу да је могућност употребе моторизованих јединица на нишавском правцу ограничена углавном на комуникације које су у већини случајева водиле долинама река и самим тим представљале теснаце. Иако није улазила у детаљније разматрање овог питања, комисија је изнела мишљење да би се плављење терена могло извршити на реци Јерми, Комштичкој реци, низводно од ушћа Дојкиначке реке у реку Височицу код села Височка

Ржана и на реци Нишави и то источно од Цариброда и низводно од ушћа реке Лукавице. Интересантно је напоменути да је при изради заклона Стална комисија предност дала бетонским бункерима у односу на фортификацију пољског типа због „несигурности“ да се заклони од дрвне грађе без стража сачувају у исправности од мештана који иначе оскудевају у дрвету“ (стр. 48).

Војни обвезници су и по више пута позивани на вежбу, што је имало и економске последице: многи су били једини храниоци породице, животиње које су доводили за вучу артиљеријских оруђа биле су им основно средство рада што је нарочито 1940. изазвало незадовољство обвезника. Социјална структура становништва одразила се и на састав и деловање војске. Из безбедносних разлога – да се не изазове моментални напад Немачке – а и због заморености обвезника, није објављена *општа мобилизација југословенске војске*, већ су обвезници позвани на *војну вежбу*. Ту је изгубљено драгоцених 3–4 дана. Јединице су биле у покрету ка свом мобилизацијском одредишту, када је почео немачки напад. У ноћи између 5. и 6. априла један немачки одред прешао је Дунав код села Сип, чији су сви мештани одмах одведени у логор крај Оршаве, у Румунији. Пресечена је војна веза

са Кладовом, а тек тада је уследило бомбардовање Београда, око 6.35 часова 6. априла ујутру (недеља). Рат је почео на Сипском каналу, где су Немци предухитрили југословенску посаду која је требало да запречи Дунав на том месту и направи велике тешкоће непријатељу. Јединице су деловале у складу са мобилизацијским планом утврђеним 1939. године. Тим планом предвиђено је да у првој линији одбране граница буде 16 пешадијских дивизија, три коњичке дивизије и неколико одреда. У другој линији задржала би се резерва од 12 „првокласних“ пешадијских дивизија које би се трајно мобилисале пре наређења опште мобилизације, за појачање јединица прве линије или за „офанзивно противдејство“. Предвиђено је да на окупираној територији делују герилски одреди. Овим планом предвиђена је мобилизација војске за 12 дана.

За Пету армију мобилизацијски план је како наводи Милош Жикић предвиђао следеће: „У случају развијања ратних операција по изложеном плану Петој армији је, према речима генерал – мајора Бранка Поповића, предстојао врло тежак маневар; спречавање непријатељског пробоја фронта и постепено повијање уназад свог левог крила из долине Тимока (у вези са повлачењем снага са севера), а потом и центра са Нишавског правца. У том случају десно кри-

ло армије имало је задатак да то повлачење омогући водећи одсудне борбе, на топографски веома јаком, али плитком рејону“ (стр. 78). Крајње десно крило југословенских снага држао је Власински одред. Лево од Власинског одреда била је Дринска дивизија. У њен састав улазили су 50, 63 и 65. пешадијски пук и још неколико артиљеријских и мањих јединица. Суседна дивизија је била Топличка, коју су сачињавали 3, 12 и 16. пешадијски пук, допунске и резервне јединице. На десном дивизијском одсеку налазио се 3. пешадијски пук из Пирота, средњи одсек заузео је 12. пешадијски пук, који је стигао из Крушевца. Артиљеријске јединице, посебно противоклопне, појачавале су крајња крила Топличке дивизије. Аутор наводи: „Ради ојачања ватрене моћи јединица на нишавском правцу, Топличкој дивизији је додељен један комбинован: дивизион 61. артиљеријског пука, који је образовао главнину артиљерије“ (стр. 102). У састав Пете армије још су улазили Тимочка дивизија, Калнски одред, док је главнина штаба дивизије била од 5. априла у Пироту, док је мањи део пребачен у Белу Паланку, иако је мирнодопско седиште штаба Пете армије било у Нишу. На крајњем левом Крилу Пете армије налазила се Крајинска дивизија. У циљу ваздушног извођења Петој армији је додата 2. ваздухопловна група (један авион Бреге 19/8 и једна Рода) која

се налазила на летелишту Шарлинци код Лесковца. Штаб Пете армије 6. априла налазио се у Нишкој Бањи, док је Команда позадине била у Нишу.

Југославија се нашла опкољена земљама—чланицама Трајног пакта, а падом Француске јуна 1940. као једини и озбиљни противник Немачке остала је Велика Британија. После узалудних бомбардовања Енглеске, Немачка је интервенисала у Грчкој да помогне својим савезницима Италијанима. Али из политичких, стратешких и економских разлога Југославија је била важнија од Грчке. Још један разлог је имао стратешку важност – имајући у плану рат са Совјетским Савезом, Хитлер је хтео да обезбеди јужно крило деловања своје војске. Зато је немачка 12. армија, која је у ешалонима долазила у Румунију у јануару 1941, била спремна за прелаз у Бугарску, у случају рата са Турском.

Догађаји од 27. марта променили су немачке ратне планове. Истог дана Хитлер је сазвао конференцију са својим сарадницима, којој је присуствовао и министар спољних послова Јоаким фон Рибентроп. Хитлер је оценио Југославију као „несигуран фактор“, донео је одлуку о разбијању Југославије у муњевитом рату, а њен пораз је био значајан због војних операција у Грчкој и односа са Турском. Као ратни савезници предвиђене су Италија и Мађарска, а „у

извесном смислу Бугарска, док би и Хрвати могли ступити на нашу страну“. Хитлер је предвидео напад из три главна правца: 1) из области јужно од Софије у правцу Скопља; 2) напад јачим снагама од Софије ка Нишу и даље ка Београду; 3) напад јачих снага из Граца и Целовца. Ваздухопловство је добило наредбу „да узастопним нападима разори главни град Београда“ (стр. 118). Увече 27. марта Хитлер је издао директиву 25 за напад на Југославију, која је садржала све одлуке конференције.

Аутор је веома исцрпно и методолошки коректно повезао паралелна дејства две стране – немачке и југословенске – у првим данима априлског рата. Распоред немачких снага, промене праваца кретања и састав јединица које су сачињавале ударну 2. немачку армију, дат је са истом прецизношћу и динамиком, као и југословенских јединица. Треба имати у виду неуједначност извора, јер су немачки примарни извори заступљени само у облику војних и обавештајних извештаја, што аутор ставља у позицију да врши историјску реконструкцију како субјекта – учесника у борбама, тако и просторно–тактичке. Хитлер је проценио да ће најјачи југословенски отпор бити у околини Ниша, јер се на том терену отвара пут за Крагујевац и Београд. Према тој претпоставци, планирано је и наступање 2. армије.

У свим борбама у Другом светском рату главну ударну снагу зараћених страна чиниле су оклопне дивизије, састављене од више родова војске: тенкова, пешадије, артиљерије, инжењерије. Основно оружје немачких оклопних дивизија сачињавали су тенкови Панцер III и IV уз извештај број Панцера I и II, 35 и 38. У априлском рату Немци су у оклопним дивизијама употребили 843 тенка. Поред тенкова, немачке јединице су располагале великим бројем оклопних и моторних возила.

Као што је поменуто, рат је почео у ноћи између 5. и 6. априла, заузећем канала и села Сип, који су извеле немачке инжењеријске снаге.

Већ у 4.30 часова Врховна команда добила је телефонски извештај из Скопља да се на бугарској граници у рејону неколико чета воде борбе. Око 5.30 јављено је о мањим немачким нападима на северозападу земље, на фронту четврте и седме армије. Од 5–5:30 часова немачка авијација бомбардовала је седам најважнијих војних аеродрома. Београд је бомбардован у више наврата, са почетком у 6.35 часова, а око 6 часова нападнути су стални аеродроми, путна и железничка мрежа, док је објекте на јадранској обали почела да бомбардује италијанска авијација око 6.30 часова. На почетку бомбардовања југословенска Влада и Врховна ко-

манда су се евакуисале до Бање Ковиљаче тек 6. априла до 20 часова. Везе са потчињеним јединицама су једва успостављене до 24. часа.

Освајањем Сипског канала Немци су омогућили спровођење ратног плана – запречавања Ђердапског канала, за шта су били спремљени чамци натоварени гвозђем и камењем. Запречавање Дунава у Ђердапском каналу није извршено, у противном би цео ток сукоба био другачији. Већ у току преподнева на фронту Пете армије дошло је до сукоба на Вршкој Чуки, у коме је учествовала немачка артиљерија и пешадија. Напад сваке формације започињали су тенкови, а штаб Тимочке дивизије напала је немачка авијација, на путу између Зајечара и Књажевца. Једна авионска немачка ескадрила око 5.30 часова бомбардовала је летелиште Шарлинце код Лесковца, и запалила све авионе, чиме је уништена 35. група 5. ваздухопловног пука. Ваздушна одбрана летелишта није могла да заштити авионе, јер је располагала противавионским митраљезима домета брзине авиона до 150 км/ч, док су немачки авиони летели брзином од 500 км/ч. Целог дана 6. априла штаб Пете армије није имао никакву везу са Врховном командом.

У току ноћи између 6. и 7. априла било је више напада – на бугарској граници на два места,

на караули Вучји Дел на Рујпланини. Нападнут је и положај Топличке дивизије. На територији који је започео Власински одред јаким нападима немачке снаге потиснуле су га за 2–3 км унутар територије, а на самом фронту непријатељ је заузео неке важније висове. Око 16 часова два авиона Месершмит долетела су из Грделичке клисуре и бомбардовала објекте у Лесковцу, при чему је било мртвих и рањених. Истовремено, по основу лажне пријаве, авиони са летелишта код Лесковца одлетели су до Крушевца и о бомбардовању сазнали тек по повратку. Аутор не отвара питање, али се оно намеће – да ли је то већ било деловање Пете колоне? *Седмог априла* Немци су притискивали делове Пете армије из Македоније, па је одлучено да у циљу спречавања немачког продора долином Јужне Мораве Власински одред повуче своје десно крило на обалу Јужне Мораве.

Аутор описује и покрет различитих јединица и делова јединица, посебно када је концентрацијско одредиште било у Нишу. Током 6. и 7. априла, вођене су борбе малог интензитета, протуране су лажне вести о присутности Немаца тамо где их није било, са циљем блокирања југословенских трупа, односно Пете армије и спречавања да она делује у бок немачких трупа у Македонији. Немци су у том моменту успели.

Осмог априла 1941. отпочео је главни немачки напад на фронту Пете армије. Три дивизије кренуле су ка Нишавском региону. Немачка 11. оклопна дивизија заузела је Цариброд око 7.15 часова. Српску артиљерију прецизном ватром онеспособило је тог јутра 30 немачких тенкова. Командант пешадије Топличке дивизије генерал Голубовић командовао је из средишта борбе. Немци су уништили две батерије 34. пука Топличке дивизије, као и главнину артиљеријске јединице код села Сукова. Пошто су унишtile батеријске јединице, немачке снаге су континуирано али опрезно наставиле пут ка Пироту. Очигледно су очекивали већу борбу, а ушли су у Пирот 7. априла око 14.30 часова. Становништво Пирота је захватила паника, па је почело масовно да бежи ка Белој Паланци. То је деморалисало војнике 16. пука, те су напуштали положаје. Једини јак отпор Немцима пружио је противавионски вод код „градића“. Један послужилац митраљеза је погинуо, што је снимиио и немачки фото–репортер који је пратио 1. немачку оклопну групу 12. армије. Топличка дивизија је већ 7. априла била разбијена, са спорадичним заробљавањем и предајом својих војника. Овде треба истаћи *немачки добро психолошки осмишљен план* – војнике који су се предали само су разоружали и одмах пуштали

кућама. То је *поразно утицало* на морал југословенских трупа које је још требало да се боре. Зато је команданту 61. батаљона најхитније наређено да запоседне терен села Шпаје, западно од Ниша, да би почело стварање друге линије фронта. Борбе су се водиле у Рејону Беле Паланке од 23.30 осмог априла, а Немци су савладали отпор и ушли у Белу Паланку 9. априла око 2.00 часа ујутро. Упркос одлучи више команде да се генералу Костићу додели 1. коњички пук, ова јединица је била већ заморена и онеспособљена за борбу, после 4 дана борби и сталног покрета. Овај пример навели смо да би се читаоци уверили у озбиљност борби Пете армије и оспориле тврдње неких публициста да је „Априлски рат изгубљен без испаленог метка“. Због временских неприлика заустављена је Унска дивизија, а Ваздухопловство због кишног времена није могло да дејствује.

Аутор је веома прегледно изнео све чињенице о борбама које је Пета армија односно њени делови, водила до примирја 15. априла. Од борби у близини Врања 8. априла, преко одступања у правцу Соко Бање, уз слабе или непостојеће везе штаба Тимочке дивизије са њеним јединицама. Слабе везе довеле су до усменог издавања и преношења наређења, и свега неколико пољских телефона, што доказује слабу инфраструктуру веза у југословенским јединицама.

Осмог априла Крајинска дивизија је прва повучена са границе, по наређењу штаба армије, да би се избегло одсецање и опкољавање те јединице од стране непријатеља. Рано ујутру 9. априла немачка 11. оклопна дивизија кретала се од Беле Паланке ка Нишу, а на Шпајским положајима који су били стратешки важни, било је мало јединица – није се могло утврдити којих – поуздано је утврђено да је ту била противоклопна батерија 2. противоклопног дивизиона Друге коњичке дивизије. Командант који је требало да руководи одбраном Ниша, отишао је „да се јави команданту армије“. Да ли је и то деловање Пете колоне? Немци су очекивали код Ниша одсудну борбу и припремали се за њу, те су и сами били изненађени лакоћом победе, 9. априла око 11.00 часова ушли су у Ниш. Старији истраживач Велимир Терзић наводи да су 9. априла немачка 4. брдска дивизија продирући од Пирота на север, а 294. немачка пешадијска дивизија, која се прикупила северно од Пирота, чистиле терен од остатка Топличке дивизије, те је немачка Команда 1. оклопне групе известила да је Пирот очишћен од југословенских трупа и да је заробљено око 6.000 војника. Један број југословенских војника извукао се из обруча и наставио повлачење ка Западу. Борбе су се во-

диле на простору између Ниша и Алексинца, док је немачка 11. оклопна дивизија до 1.00 сат 10. априла стигла јужно од Параћина, а 15. оклопни пук је стигао у Ражањ. Делови Друге коњичке дивизије успели су да у близини Ниша пресретну немачку моторизовану јединицу и нанесу јој губитке, затим су успели да сруше дрвени мост код села Мрамор и успоре деловање Немаца, због срушеног моста и набујале Јужне Мораве. Мраморски одред се борио са Немцима 9. априла до 17 часова, када су због мрака обустављене борбе. Са обе стране је било мртвих и рањених.

Штаб Пете армије је и даље имао слабе везе са јединицама, а због сталне промене ситуације на фронту, наређења су стизала касно, јер су их догађаји на фронту дезавуисали. Зато су се повукли преко Западне Мораве на њену леву обалу – Калнски одред код Алексинца, Тимочка дивизија код Сталаћа, Крајинска дивизија код Ћуприје. Око поднева 9. априла Штаб Пете армије се пребацио у Врњачку Бању, а у току ноћи прешао је у Ваљево. Командант Пете армије генерал Цукавац добио је везу са Штабом Врховне команде, одакле му је замерено да не напада немачке колоне у бок и у позадину, не врши рушење и запречавања, нити у повлачењу пали и уништавали ратни материјал.

Десно крило Пете армије, које је чинила Дринска дивизија, повлачило се 8. априла под неповољним околностима (суснежица, раскаљани путеви). Кретали су се у правцу Лесковца, зауставили се у Лебану. У 330. пуку резервне војске дошло је до побуне: војници су захтевали 8. априла концентрисање у близини Ниша, отварање новог Солунског фронта и ослобађање поробљене Србије. Истовремено, пред овим захтевом неки официри су дезертирали. Због хаотичне ситуације командант 330. пука је у Сврљигу одлучио да распусти пук, неприменивши никакве тактичке и дисциплинске мере. Пук је бацао оружје и спрему, али неки делови ове јединице наставили су ратни пут, заједно са 14. пуком кренули су ка Књажевцу, јер су Немци већ заузели Алексинац. Тимочка дивизија је успела да се у нареду повуче, 9. априла 20. пешадијски пук, 75. пешадијски пук и 311. пук резервне војске заузели су положаје у области села Бучје и Доње Соколовице. Освајањем Ниша и Алексинца Немци су дошли иза леђа Тимочкој дивизији и пресекли јој одступницу, па је наређено да све јединице одступају према Соко Бањи, као заштитница бока је одређен 20. пешадијски пук западно од Соко Бање.

Крајинска дивизија није имала никакве активности 8/9. априла, када је падао снег. Пре подне 9. априла телефоном је контактирао командант дивизије са Штабом Пете армије, те је обавештен о тешком стању југословенске војске, и добио је наредбу да Крајинска дивизија мора да се повлачи на запад и запоседне положаје: Криви Вир – Црни врх – Мајданпек – Дунав.

Напредовање немачке 11. оклопне дивизије ка северу довела је у веома тешку ситуацију југословенску војску: претила је опасност *потпуног опкољавања* јединица у источној Србији, са једне стране, и са друге, опасност *немачког продора* у незаштићену долину Западне Мораве. За затварање праваца у долини Западне Мораве употребљена је Церска дивизија, образован је наш фронт Пете армије у Шумадији. Церска дивизија је била расута на више простора у Србији. Њен командант генерал Мајсторовић наредио је да нови ешалон – 1. и 2. батаљон 66. пука – крену трасом Шабац – Аранђеловац – Топола. Покрет је започет 4. априла увече, а почетак напада на Југославију овај ешалон је дочекао код Уба. Шести пешадијски пук Церске дивизије успео је да стигне до Смедеревске Паланке ноћу 7/8. априла. На концентрацијску просторију у Тополу кренуле су јединице 1. артиљеријског батаљона 6. пе-

шадијског пука. Десетог априла ујутру делови немачке оклопне дивизије кретали су се ка Соко Бањи и Крушевцу, сломили су отпор батерије Ваздушне одбране Параћина, побивши један број послужилаца артиљерије, док су један број војника заробили. Пошто су заузели Параћин, Немци су продужили ка Ћуприји и Јагодини. Недалеко од Ћуприје, дошло је до борбе делова 11. оклопне дивизије са 8. коњичким дивизионом Крајинске дивизије, дивизион се кратко борио и потом повукао, да би 11. априла био разбијен и заробљен.

Истог дана храбро су се борили код села Јовца питомци Артиљеријске подофицирске школе, који су током ноћи евакуисани из Ћуприје. Немци су храброст ових питомаца истакли у својим извештајима. У Јагодини је организован грађански отпор непријатељу, у облику уличних борби. На улицама су направљене барикаде од камења, потпредседник општине поделио је грађанима пушке које је доставила Команда Крагујевачког војног округа. Једна артиљеријска јединица у пролазу возом уступила је грађанима два топа, имали су и два митралеза. У Јагодини су се развиле жестоке уличне борбе вођене од 9 до 10,30 часова. У немачким извештајима се наводи да су код Јагодине разбијене две дивизије, да је заробљено

5.000 војника и 9 батерија. У борбама за Јагодину страдало је 30 домаћих држављана – 21 војник и 9 грађана.

Генерал Милорад Мајсторовић наводи да је 9. априла одлучио да са Церском дивизијом остане у долини Западне Мораве, јер је постојала опасност од немачког продора. Стигао је по подне 9. априла у Краљево и затекао хаос у граду, јер су цивилне власти напустиле своја места. Он је предузео мере да уведе ред у граду, да јединице Церске дивизије обезбеде правац од Ниша ка Чачку и Ужицу. Придружио је још неке јединице затечене у Краљеву, те је Церска дивизија постала, како каже Милош Жикић, „један конгломерат различитих јединица, расут на великом простору“, који ће врло успешно успоравати немачко напредовање и престати да пружа отпор тек одлуком о примирју 15. априла 1941. године (стр. 179).

Да би олакшали продор долином Велике Мораве, Немци су настојали да изазову панику у позадини фронта, те су у том циљу избацили неколико група од по 5–6 падобранаца у околини села Кнића, Жабара и других места. Ови падобранци говорили су српским језиком, имали су задатак да секу телефонске везе и шире дезинформације. Два немачка агента убила су шефа поште у Јагодини и телефоном издали наређење за евакуацију

Крагујевца, али су их грађани Јагодине савладали. Петоколони наши су изазвали панику у Крагујевцу, која је сузбијена преузимањем полицијске власти од стране једног пука из Ваљева. За страдале немачке војнике постоје само збирни подаци за 11. април, из више борби. Након пада Јагодине, Немци су упутили своје снаге ка Лапову и Крагујевцу. Истовремено, извршена је извесна *консолидација* у југословенској Врховној команди, у циљу одбране праваца у долини Велике Мораве. Везу између потчињених јединица и Врховне команде у Бањи Ковиљачи одржавао је помоћник команданта Позадине Врховне команде из Ваљева генерал Стајић Михаило Боди. Пошто је информисана да Немци напредују ка Ћуприји, Врховна команда је у 3.00 сата 10. априла заповедила Команди позадине да убрза транспорт трупа Церске и Унске дивизије и да нареди команданту Шумадијске дивизијске области да поруши мостове код Ћуприје. Наредено је управницима завода у Крагујевцу, Краљеву и Чачку да изврше припреме за рушење, а извршење би било у случају настанка опасности заузимања тих места од стране непријатеља. Различита запречавања су вршена у околини Крагујевца, а борбе су се водиле на територији између Јагодине и Крагујевца. После сломљеног отпора, Немци су наставили пут ка Крагујевцу.

У току 11. априла водиле су се уличне борбе у Крагујевцу, којом приликом су петоколониши отворено пуцали у леђа југословенским војницима. Фронт Пете армије је покидан, јединице су губиле међусобну везу, између 11. и 14. априла заробљено је око 60.000 војника. Покушавајући да стабилизује фронт, током рекогносцирања фронта, да обиђе јединице 312. пука резервне војске, генерал Попадић је дошао до села Добро Поље, у које су већ ушли Немци, заробивши неколицину официра и војника. Генерал Попадић то није знао, те је заједно са пратњом упао међу немачке војнике, и њега је заробио један немачки подофицир. Приликом заробљавања су заплењене карте начелника Штаба Крајинске дивизије и команданта 312. пука, које су показивале распоред јединица на дан 12. априла 1941. године. У условима грчевите борбе Крајинске дивизије да је Немци не униште, ово је био тежак губитак.

Деморализација војске је расла, читави пукови распуштени су од стране својих команданата, а артиљеријска оруђа онеспособљена. Петнаестог априла немачка страна је понудила примирје изасланицима генералштаба, па су југословенске јединице обуставиле дејства. Немачке јединице су наставиле напредовање заробљавајући делове јединица и читаве штабове: Штаб Пете армије је за-

робљен у Увцу 16. априла, штабови Церске и Дринске дивизије заробљени су у Ивањици 17. априла, а делови Церске дивизије растурени су или заробљени у околини Чачка и Ужичке Пожеге. На дан 16. априла око 15 часова јединице Пете армије, односно њихови остаци, добили су наређење генерала Предића да се изврши прикупљање оружја и муниције на за то означеним местима.

Капитулација југословенске војске званично је потписана 17. априла у окупираном Београду, у згради бившег чешког Посланства. У вези са тим актом и околностима које су га пратиле, треба истаћи неколико напомена. Најпре, југословенска Влада налазила се на Палама и 14. априла у 9.00 часова генерал Душан Симић примио је команданта Позадине Врховне команде Данила Калафатовића и предао му овлашћење да одмах затражи примирје од непријатеља. Једна од тачака примирја била је молба да се југословенски војници не одводе у заробљеништво, јер би село остало без радне снаге и производње хране. У вези са примирјем, Влада је изјавила да Калафатовићеве одлуке прима „као своје“ (стр.245).

На крају треба истаћи да капитулација југословенске војске није правно спроведена у складу са одредбама међународног ратног права, јер је није закључила југословенска влада са владама сила Осовине – Италије и Немачке – већ војна лица. Директна последица капитулације којом Немци нису прихватили „часни пораз“ јесте одвођење у заробљеништво око 200.000 југословенских војника и официра, која је у групама трајала до јуна 1941. године.

Књига Милоша Жикића „Априлски рат у Моравској бановини“ је пример добре историографско-аналитичке студије. Милош Жикић је применио све истраживачке изворе и методе сазнања, чиме је успео да неповезано деловање ратних актера повеже у смислену целину. Учинио је напор да разреши неке недоумице старијих истраживача, а објективност и одсуство идеолошке пристрасности су основни квалитети ове монографије. Књига је занимљиво историјско сведочанство, корисно нарочито младим генерацијама које о Априлском рату уче површно и непотпуно.

* Овај рад је примљен 01. маја 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. маја 2021. године.